

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҰЛТТЫҚ АКАДЕМИЯЛЫҚ КІТАПХАНАСЫ

OF THE MINISTRY OF CULTURE AND SPORT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
NATIONAL ACADEMIC LIBRARY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

«ОҚУ ӘЛЕМІНДЕГІ ОҚЫРМАН ҰЛТ»

Халықаралық симпозиумы

26-27-маусым, 2017

International Symposium

"THE READING NATION IN THE READING WORLD"

June 26-27, 2017

Международный симпозиум

«ЧИТАЮЩАЯ НАЦИЯ В ЧИТАЮЩЕМ МИРЕ»

26-27 июня, 2017

АСТАНА, 2017

27. Свахина Т. Роль музеев в сохранении памяти о холокосте в современном Казахстане (Восточно-Казахстанский регион).....	201
28. Кендебаева М. Қ. Музей және кітапхана жұмыстарын жарнамалау түрлері.....	204
29. Шарипова Г.А. Встреча с писателем Александром Мелиховым.....	208

**БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ БІЛІМ БЕРУ:
БЕТАЛЫСТАРЫ МЕН КЕЛЕШЕГІ
ДЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:
ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

1. Шаймерденова Н.Ж. Детская литература в казахстане: культурный код, образы и языковые возможности.....	212
2. Черноземова Е.Н. Чтение как этап решения творческой задачи.....	216
3. Теплякова Н. М. Жажда идентичности, или как мы искали современных детских авторов Казахстана.....	220
4. Джумагельдинова Д. Т. Незащищенность, одиночество, путь к суициду.....	223
5. Анищенко О. А. Детская литература как важнейший источник нравственного воспитания.....	231
6. Аманжолова Д. Б. Современный читатель детской (юношеской) книги: поиск и решение.....	235
7. Жақсыбаева Д.С. Заманауи оқу кітапханасы: қызметін жетілдіру және даму беталысы.....	236
8. Үсен А. Ә. Заманауи білім мен тәрбие арқауындағы балалар әдебиеті.....	239
9. Тұрысбек Р. С. Қазақ балалар әдебиеті және рухани жаңғыру үрдісі.....	242
10. Әлқожаева Н. С., Әлқожаева А. С., Ертисова С. Б. Жастарды рухани-адамгершілік құндылыққа тәрбелеу мәселесі.....	245
11. Әрінова Б. А. Ұлттық әдеби мұралардың студенттердің оқырмандық қызығушылығын арттырудағы орны.....	251
12. Ақжолова А. Жаңылтпаш жанрының бала тілін дамытудағы маңыздылығы.....	254
13. Алимбекова А. Студенттердің кәсіби лидерлік сапаларын дамыту.....	259
14. Тавлуй М. В. «Формирование читательской грамотности школьников: проблемы и перспективы».....	262
15. Бекмагамбетова Р.К. Кризис развития детей раннего и дошкольного возраста.....	263
16. Маликова Ж. Д. Обучение языкам через детскую литературу в дошкольном возрасте.....	267
17. Нурмаханова А. Н. Образ розового фламинго в природе и сказке.....	269

**БҮКІЛӘЛЕМДІК АҚПАРАТ КЕҢІСТІГІНЕ РЕСУРСТАРДЫҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫ
«ИНТЕГРАЦИЯ РЕСУРСОВ В МИРОВОЕ ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНОЕ
ПРОСТРАНСТВО»**

1. Вылегжанина Т. И. Национальная библиотека Украины имени Ярослава Мудрого в виртуальном пространстве.....	272
2. Жолдыбалинов Н.Н. Казахская национальная электронная библиотека в мировом информационном пространстве.....	275
Лихоманов А. В. Национальная библиотека в информационном обществе: место и роль в настоящем и будущем.....	279
3. Айкурт О. Н. Всемирное культурное наследие тюркского мира. Презентация портала.....	284
4. Нагуманова А. Ш. Современные цифровые технологии в библиотеках военно-учебных заведений республики.....	286
5. Жумабай М. Қазақстанның ашық кітапханасын білім беру үрдісінде оңтайлы пайдалану.....	288
6. Ушанов Д. Е. Создание полнотекстовых баз данных электронных периодических изданий East View. Юридические аспекты и возможности использования.....	291
7. Иванова Г.Е.«С чего начинается Родина?». Культурно-историческое наследие Павлодарского прииртышья в проектах областной библиотеки им. С.Торайгырова.....	294

**ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ ДИАЛОГЫ
ДИАЛОГ КУЛЬТУР ТЮРКСКИХ НАРОДОВ**

1. Жұртбай Т. Құрбанғали Халиди: «Тауарих-и Хамса-и шарки» және түркі әлемі.....	298
2. Ибраев Ш. Түркі халықтарының қаһармандық этносының сюжеттік көрсеткішін жасау мәселесі.....	305
3. Dossymbayeva A. The some question of Turkic Diplomacy to the contact zones.....	307
4. Кидирниязов Д. С. д.и.н., Рукописное наследие и памятники книжной культуры тюркских народов как исторический источник.....	309
5. Алпысбес М. «Жаһандану және ұлттық код: мәдени символдар мен ұлттыққұндылықтар жүйесі».....	313
6. Смағұлова С. Ұлттық басылым «Қазақ» газетіндегі түркі дүниесі мәселесі.....	318
7. Кынаджы Д. Қазіргі заманғы түрік әдебиеті мен қазақ әдебиеті арасындағы әдеби байланыстары туралы пікір	322
8. Сұлтанов Ө. Өмір Темір белгітасындағы жазу: мәлім және беймәлім қырлары.....	324
9. Карипбаев Ж. Традиция назира в литературе тюркских народов.....	328
10. Нурғалиева Д. Болашақ мамандардың кәсіби сөйлеу тілін дамытудағы ана тілінің орны.....	331
11. Әлімжанов Б. Бірсарындылықты ұнатпаймын.....	335
12. Қорғанбеков Б. Түркілердің қаһармандық эпосына лингво фольклор танушылық көзқарас.....	339
13. Зекенова А. XX ғасыр басындағы қазақ кітаптарындағы түркі, араб-парсы сөздерінің қолданысы туралы бірер сөз.....	345
14. Жалмырза А. Қарайым түріктерінің әлеуметтік-лингвистикалық жағдайы туралы кейбір мәселелер және тарихи анықтама.....	349
15. Абиқова Г. Түркі халықтарының шежіресі: тарихи құндылық.....	355
16. Игиликова С. Құран аудармалары және Халифа Алтай	359
17. Erdman M. J. CENTRAL ASIAN COLLECTIONS IN THE DIGITAL AGE: Harnessing the Power of the Internet for Curation and Engagement Turkic languages, curation, collections management, stakeholder engagement.....	363



Әлқожаева Н.С. - п.ғ.к., профессор м.а.
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университеті, философия және
саясаттану факультетінің п.м.
атқарушы, Қазақстан Республикасы
Әлқожаева А.С. - магистр
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университеті, журналистика
факультетінің оқытушысы, Қазақстан
Республикасы
Ертисова С.Б. - магистр
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық
университеті, философия және
саясаттану факультеті, Қазақстан
Республикасы
Алматы қаласы

ЖАСТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ МӘСЕЛЕСІ

Түйіндеме

Мақалада жастарды рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі қарастырылады. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу мәселесі қазіргі қоғамда адамдар өмір сүріп және дамып жатқан кезеңде оларға әртүрлі жағымды, жағымсыз нәрселердің аса ықпал етумен байланысты (алаға біріншіден бұқаралық ақпарат құралдары мен коммуникация, қоғамдық ортадағы ұйымдастырылмаған оқиғалар (неорганизованные события окружающей среды)), бұлар үнемі өзіне өзегі қатаймаған жастарға олардың рухани-адамгершілік тәрбиесіне ауқымды ықпал етеді. Қазіргі қоғам тек материалдық тұрғыдан емес, рухани тұрғыдан да тығырыққа келді. Оның шешімі тәрбиеде, атап айтқанда рухани-адамгершілік тәрбиесінде. Ең алдымен тәрбиеге көңіл беріп, содан кейін оқыту мәселесін қою керек. Әрине мұнда рухани-адамгершілікке тәрбиелеуде отбасылық тәрбие маңызды рөл атқарады, бірақ оқу орындары бұл тұрғыда белсенділік танытқандары абзал, себебі олар жастардың тұлға болып қалыптасуында маңызды рөлге ие [1].

Кілт сөздер: тәрбие, рухани-адамгершілік, құндылықтар, моральдық қасиеттер, еркін тәрбие

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫМ ЦЕННОСТЯМ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы о проблемах воспитания молодежи духовно-нравственным ценностям. Проблемы духовно-нравственного воспитания связана с тем, что в современном мире человек живет и развивается, окруженный множеством разнообразных источников сильного воздействия на него как позитивного, так и негативного характера (это, в первую очередь, средства массовой информации и коммуникации, неорганизованные события окружающей среды), которые постоянно оказывают огромное влияние на неокрепший интеллект и чувства молодого человека, на его формирующуюся сферу нравственности. Современное общество находится в состоянии глубокого кризиса. Был утрачен тот духовный стержень, который многие века взгревал жизнь в сердцах людей. Теперь, для выхода из этого кризиса следует заняться прежде всего вопросами воспитания. И именно воспитания, а уже

қайырымдылық шаралары, жанашыл бастама мен әдістемелік тәсілдер, дәрігерлік көмек, психологиялық ақыл-кеңес, жүйелі жаттығу, әрекет-қимылдар т.т. қажеттілігі сезіледі. Біздіңше, қоғамда орын алған-қылмыс хроникасы, қатыгездік пен қасиетсіздіктен тұратын кереғар көрініс, ұлтқа жат құбылыстар, қысқасы бүгінгі күннің шындығы-балалар әдебиетінің тақырыбы мен мазмұнынан, оқиға-сюжет желісінен кең орын алып, әсерлі, көркем, жүйелі жеткізілсе, баршамыз үшін де кәделі, сауапты іс болар еді. Азаматтық һәм зайырлы қоғамның ұлы мұраты, мерейлі міндеті де осы.

Асылы ардың ісі-әдебиет – Алланың сыйы. Жас ұрпаққа берер ұлттық тәрбие-бесік жырынан басталып, отбасы, балабақшадан жарасымды жалғасын тапса, қалың көптің, отбасы мерейінің қуанышты сәттері де осы. Өйткені, «...Жас буынға жан жүрек жылуын арнағандар, болашақ ұрпаққа адамгершіл тәлім ұсынғандар мен ұсынатындар, ерен жастарға өнер жемісін сыйлайтындар бір ғұмыр емес, екі бірдей ғұмыр кешетіндей көрінеді».

Балабақшада сүйікті ақынның татымды тақпағын жаттаған сәби сол жырды ғұмыр бойы өзіне жан серік етсе, ертең өзі әке атанғанда, ертең өзі ана болғанда туған ұлы мен қызын әсем өлеңмен ауыздандырады, табыстырады. Ақын-жазушылар мектеп қабырғасында да бүлдіршіндер жүрегін көркем сөз күдіретімен шыңдайды, мейірбандылыққа баулиды, және жомарттығымен қамқор болуға үйретеді [3:151].

Қысқасы, қазақ балалар әдебиеті ұлттық сөз өнеріндегі маңызды сала, әрі қалың көптің, жас ұрпақтың көңіл, жүрегінен кең орын алғанын айту абзал (қараңыз: Ш. Ахметов. Балалар әдебиетінің очеркі. - 1960; Қазақ балалар әдебиеті. - 1974; Қазақ совет балалар жазушылары (жинақ). - 1987; К. Исламжанұлы. Рухани уыз. - 1995; Б. Ыбырайым. Сырлы әлем. - 1997; А. Әлтай. Қазақ балалар поэзиясы. - 2009 т.т.). Осы реттен алғанда, сөз жоқ: «...Тәуелсіз елдің ту етіп көтерер тұғырлы тұлғасы-бүгінгі бөбектер. Сондықтан Тәуелсіздік, ел мен жер, ұлт тағдыры секілді ұлы ұғымдарды олардың бойына балғын шақтан сіңірудің маңызы зор. Балалар әдебиетінің негізгі міндеті-сәбилердің рухани деңгейін көтеріп, қиялын шарықтатар жігерлі де жасампаз жаңа күннің кейіпкерлерін өмірге әкелу. Ұлттық, патриоттық рухын көтеру.

Ел тарихын, бабалар дәстүрін ойына тоқып, бойына сіңіріп өскен ұрпақтан ұлтжанды азамат өсіп шығады. Туған тілді тұғырына қондыруда да балалар әдебиетінің атқарар ісі орасан. Жас ұрпақ ерекшелігі, тәлімі де осында.

Балдырғандар тақырыбына қалам тербеп жүрген ақын, жазушылардың аздығы, олардың жай-күйі, қаламақыларының мардымсыздығы бізді алаңдатады. Мектеп оқулықтарына енген әдеби шығармалардың ішінде асылынан жасығы басым ба деген күдігіміз де жоқ емес. Мұндай жауапсыздық жас өркеннің талғамы мен дүниетанымына кері әсер етеді. Балалар басылымдарына талап-тілекті күшейту мемлекет тарапынан қойылар міндет-мақсаттарды анықтап, нақтылайтын кезең келді [4:221-222].

Асылы, адам-қоғам байлығы болса, одан тараған ұрпақ (ұл мен қыз) – отбасы мен отанның біртұтас тірегі, ортақ мерейі, қымбат қазынасы. Ақиқатында, ұлт пен ұрпақтың айбыны мен айдыны. Ендеше, ұлт пен ұрпаққа көзқарас айқын, аялау мен бағалау бөлек болып, барлық бағыттар бойынша жаңа жол, кең өріс ашылғаны жөн. Балалардың өз әлемі, көркемдік кеңістігі болса, бұдан-ұлт ұтады, ұрпақтың өмірі мен өнегесі артады. Оның ішінде, әсіресе адам өмірі, еңбегі мен өнегесі, анығы бала тәрбиесі айрықша маңызға ие. Өйткені, «...Бала өз ана тілінде тәрбиеленбесе, өз халқына қызмет ете алмайды» (Ж. Аймауытұлы).

Баршамызға басты бағыт етер, негізгі назарда ұстар, тілекші тұмар сынды адастырмас темірқазак, асыл арна, негізгі ұстанымымыз екені анық.

Бұл – өмірдің күретамыры, ұлттық тәлім-тәрбиенің негізгі өзегі. Сондай-ақ, балалар әдебиеті-ұлттық сөз өнерінің бірегей саласы. Ұлттық әдебиеттану ғылымының өрнекті өрісі. Қымбат қазынасы һәм асыл арнасы. Асыл арнаның ағыс құрап, кең өріс алып, телегей теңіздей буырқанып, мөлдір де таза болғанын баршамыз қалар едік...

Әдебиеттер:

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы: Аруна, 2005. - 291 бет.
2. Арыстар мен ағыстар. - Алматы: Өркениет, 2003. - 368 бет.
3. Әлімбаев М. Өмір. Өнер. Өнерпаз. - Алматы: Өнер, 1990. - 151 бет.
4. Әдеби өмір шежіресі. - Алматы: Жан-Арыс, 2012. - 221-222 бет.

затем образования. Безусловно, семейное воспитание играет ведущую роль в формировании нравственного стержня личности, однако и учебные заведения должны активно участвовать в процессе становления личности [1].

Ключевые слова: воспитание, духовно-нравственность, ценности, моральные качества, свободное воспитание

PROBLEMS OF TRAINING OF YOUTH SPIRITUAL AND MORAL VALUES

Summary

The article deals with issues about problems of youth spiritual and moral values. The difficulties of spiritual and moral upbringing are the fact that in modern world a person lives and develops, surrounded by a diverse array of sources of strong influence on him both of positive and negative character (firstly, mass media and communication, disorganizing events of environment), which constantly have a huge impact on not strong enough intellect and feelings of young person, on his emerging morality realm. Modern society is in a deep crisis. It has been lost that spiritual core, which for many years had been warmed life in people's heart. Currently, in order to exit from this crisis, it is necessary to deal with the issues of upbringing. And that is upbringing, and then education. Undoubtedly, family upbringing plays a leading role in forming of moral core of personality; however, the educational establishments have to take part in the process of personality development

Keywords: upbringing, spiritual and moral, values, moral quality, free upbringing

КІРІСПЕ

Еліміздің тәуелсіз мемлекет болып қалыптасуына 25 жыл толып, аяғын алшақ басқан мемлекетіміз дүниежүзіне танымал болып, жалауын желбіретуде. «Мемлекетіміздің ұстанымы – рухани құндылықтарға сүйене отырып, болашақ ел иелерін тәрбиелеу. Бұл тұрғыда, жастардың отансүйгіштік сезімін, білім мен біліктілігін, дағдысы мен шеберлігін, жоғары адамгершілік құнды қасиеттерін, жаңа дүниетанымдық көзқарастарын, салауаттылық дағдыларын, ұнамды мінез-құлық нормаларын рухани-адамгершілік құндылықтар арқылы қалыптастыру», – деп Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2030» жолдауында айтып өткен [2].

Қазіргі таңда білімнің өркениеттіліктің өлшемі, тетігі, құндылығы есебінде алатын орны ерекше. Білімді құндылық ретінде қарастыруымыз - әрбір елдің әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени дәрежесі мен сол елдің білімі мен сол білімді сәтті қолдана алу деңгейі байланысының болуы есебінен туындайды. Және білімді нәтижелі әрі ізгі мақсаттарға сәйкес қолдануда жаңа нәрсеге қол жеткізу мүмкін болатындықтан да ол – құндылық болып алады.

Мемлекетіміздің білім беру жүйесіне өзгерістерді енгізу арқылы әлемдік білім беру кеңістігіне бағдар тұтуы, білімге деген көзқарасты жаңаша тұрғыдан қарастыруды көздейді. Осыған сәйкес қазіргі білім беру жүйесінің мақсаты жоғарыда айтып өткендей – білімді бәсекеге қабілетті, шығармашыл, дербес, ізденімпаз, өзін-өзі жүзеге асыра алатын, жан-жақты дамыған жеке тұлға қалыптастыру.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдар шеңберінде болып жатқан білім беру жүйесіндегі реформаларға, әсіресе жоғары мектепке қатысты реформалардың нәтижесіне елдің болашағы тәуелді. Бүгінгі күнде біз қазақстандық білім беру жүйесінің модернизациялауы сияқты күрделі процестің қатысушысы болып отырмыз. Яғни, Жоғарғы мектепті дамытуда прогрессивті моделін енгізу, оның дамуының бағаналы жолдарын табу бүгінгі күннің өзін мәселесі. Осы тұрғыда, жоғары білімнің қалыптасуы мен дамуына ықпал ететін әлеуметтік мәдени фактордың мәні орасан зор.

Негізгі бөлім

Жаһандану процесі әлемді өз қағидаларымен қамтып жатқанда, әрбір дамушы, экономикасы толық тұрақтамаған елдер өз мәдениетін, әдет-ғұрпын сақтап қалуға, оны ұрпақтан ұрпаққа жеткізуге мұқтаж. Осы жердегі біздің мақсат жоғарғы білімнің қалыптасуына әсер етпей қоймайтын әлеуметтік мәдени факторлардың дұрыс жолды таңдап, ұлттық мүдде мақсаттарды көздей отырып әрбір жаңалықты қажетінше қабылдау [3].

Ал, жеке тұлға әлеуметтік ортада қалыптасады және білімдендіру үрдісі барысында, адамда саналы психикалық қасиеттердің пайда болып, биологиялық сапалар әлеуметтік сапаға ауысады. Бұл тұрғыда білімдендіру үрдісі субъективті қарым-қатынас жүйесі, яғни тұлғаның әлеуметтенуінің негізгі факторы мен реттеушісі болып табылады, демек тұлғаның әлеуметтік мәнін анықтайды және оның әлеуметтік жан иесі ретінде қалыптасуына жәрдемдеседі. Қарым-қатынас адамның тұлға ретіндегі жүйесін толықтырады. Осы параметр бойынша адамдар арасында салыстыру жүргізу елеулі айырмашылықтарды айқындайды. Бұл – дегеніміз білімдендіру процесі субъект-субъектілі қарым-қатынасқа негізделеді дегенді білдіреді.

Қоғамдағы өзгерістер ең алдымен адамды өзгертеді, сол қоғамға сай адамдардың болуын талап ететіндігін ескерсек, білім беру жүйесі – қоғамдағы адамды әлеуметтендіруші институт болып табылатындықтан онда да өзгерістер болатындығы айтпаса да белгілі нәрсе деп ойлаймыз.

Білім беру саласындағы реформалар бір жағынан әлемдік білім беру кеңістігіне сай өркендеуге ұмтылса, екінші жағынан ұлттық болмысты қалыптастыру мақсатында мәдени – тарихи құндылықтарға сай өзіндік бет бейнесін сақтауды көздейді.

Қазіргі кездегі білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында жеке тұлғаның шығармашылық бағыттылығы мен шығармашыл тұлғасын қалыптастыру мәселесіне қызығушылықтың артуы осы міндеттерді шешудің бағдары ретінде қарастырылып отыр.

Кез-келген заманда, өз қоғамына сай азаматты тәрбиелеудің бірден-бір жолы адамның рухани байлығын арттыру болып табылады.

Еліміздің жалпы білім беру «тұжырымдамасында» жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін ашу, рухани-адамгершілікті қалыптастыру, әрбір адамды дамыту үшін жағдайлар жасау міндеті ерекше басымдық танытуы көтеріліп отырған мәселенің қоғам талабынан туындап отырғандығын, мәселенің өзектілігін дәлелдейді. Сонымен қатар, қоғамдағы рухани құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеулердің адамгершілік пен руханилық мәселерімен тікелей байланысты қарастырылып, осы кезге дейін күн тәртібінен орын алып келеді себебі, жастардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру мәселері көптеген ғылыми зерттеулерге арқау болған. Адамгершілік құндылықтарды жүзеге асыру білім берудің әртүрлі типтерінің жұмыс жасауына алып келді. Бірінші тип адаптивті практикалық бағыттылықтар, адамның тіршілік әрекетін қамтамасыз етуіне байланысты игерген, білім берудегі дайындықтың мазмұнындағы мағлұматтар минимумдық мөлшерде болуын шектейтін ынтаның болуымен сипатталады. Екінші – мәдени-тарихи бағытта болуға негізделген. Бұл типте білім беру тікелей практикалық іс-әрекетте әдейі талап етілмеген мағлұматтарға ие болуы қарастырылады. Екі типте де психологиялық бағыттар орын алып, адамның нақты мүмкіндіктері мен қабілеттері, өндірудегі қажеттіліктер мен білім беру жүйесінің мақсаты өзара қатынастар болады. Білім берудің бірінші және екінші типіндегі жетіспеушіліктерді жеңу үшін, білім беру жобасын жете зерттеу мәдени-тарихи құндылықтардан хабардар болу шарт. Осы заманғы адам табиғи және әлеуметтік дамуы процесінің динамикасын, оларға ықпал етуді, әлеуметтік өмірдің барлық сферасына тепе-тең бағытталуын, жеке өзінің мүмкіндіктері мен қабілеттерін бағалауды меңгеруін, өзінің мінез-құлпы мен пікірі үшін жауапкершілікте екенін түсіну керек [3].

Білім беру – жалпы адамзаттық құндылық. Алайда, білім беру жалпыадамзаттық құндылықтармен қатар индивидуалды-тұлғалық деңгейде әртүрлі дәрежеде танылады. «Адамның білімге қатынасы көбінесе қаншалықты марапаттау, бәрінен бұрын таза материалдық

білім беру, қаншалықты өмір образына лайықты болуына байланысты. Барлық елде, қазіргі таңда білім беруде жеке тұлғалық құндылықтар көрініс табады. Басқа сөзбен айтқанда, білім беру – «кадрларды дайындау емес, ол әрбір адам үшін қажетті құндылық». Адамның білім беруге қатынасы жеке тұлғалық құндылыққа және тұлғаның жалпы бағыттылығы, жеке тұлғаның құндылық шкаласы, білім берудің алдыңғы кезеңдерде оның жетістік тәжірибесіне әсер етеді [3].

Көптеген белгілі психологтардың (А.С. Арсеньев, А.С. Братусь, А.А. Мелик-Пашаев, А.Б. Орлов, В.И. Слободчиков және т.б.) еңбектерін талдау қазіргі психологияның тағы да бір тенденциясын ескеруді талап етуде: адамның әлеммен бірлігін мойындау, руханилықты адамның ең негізі терең мәнділігі деп түсіну. Әсіресе, әрбір адамның өзіндік құндылық екендігі, әрқайсысының рухани және шығармашылық потенциалының бірегей, қажеттілігі мен өзін жүзеге асырудағы бірегей екендігін мойындау сынды гуманистік идея кең таралуда. Адам туралы мұндай көзқарастар зерттеу тәсілдерін таңдау және олармен өзара әрекеттестікке ықпал етеді.

Кез-келген тәрбие мақсатына жетуде педагогтың педагогикалық әдіс-тәсілі болуы, оны талдаудан, кемшілікті жою барысында қосымша іс-әрекет жасау, алдын-ала жоспарлау, қиыншылықтарда моралдық қасиеттерді көбірек сақтау арқылы болатынын, нәтижеге жететінін сезіну.

Рухани-құнды қасиеттердің маңызын түсініп, сезе білген оқытушы бойында: кәсіби білімді, әдіснаманы, әдістемені, технологияларды меңгерген, шығармашылық әрекеттері мол болады. Ол мамандықты өзі таңдап, осы жолда талмай еңбек етеді.

Мемлекеттік оқу-тәрбие процесінде жастардың бойына рухани-құнды қасиеттерді қалыптастырудың теориялық негізі мен әдістері жасалған. Қазіргі білім мен тәрбие берудің мазмұны мынадай үш бағыттағы тәрбиенің мәселесін қамтитынын көруге болады:

- еркін тұлғаны тәрбиелеу;
- рухани тұлғаны тәрбиелеу;
- ізгі, адамгершілігі мол тұлғаны тәрбиелеу, яғни, жеке тұлғаны тәрбиелеп жетілдіру мәселесін рухани ізгілікке, ұлттық дәстүрге, дәстүр сабақтастығына, біртұтастыққа, жүйелілікке байланыстыра қарастыру қамтылған.

Рухани-құнды қасиеттердің қалыптасуы, жастардың мінез-құлық тәртібінің де сапасын анықтайды. Оның рухани-адамгершілік тәрбиесіне әсер ететін факторлар – қоршаған ортасы, табиғат, дене еңбектерінің түрлері, экономикалық жағдайлар мен ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар. Жастардың мінез-құлқының, тәртібінің және қарым-қатынасы мен іс-әрекетінің өзгеруіне, адамгершілік жағынан қатаюына мүмкіндік жасайды. Басқаша айтқанда оның қалыптасуына саяси, экономикалық, руханилық, адамгершіліктік факторлар мен биологиялық, физиологиялық факторларда әсер етеді, ал оның мәні, нәтижесі рухани-адамгершілік құндылық сипатынан көрінеді. Мысалы, жоғары мектеп студентінің рухани-құндылықтарды бойына сіңіріп қалыптасуы және дамуы - оның осы кездегі физиологиялық, психиканың дамуынан өзін қоршаған ортамен, отбасы мүшелерімен және жолдастарымен қарым-қатынастың дұрыс қалыптасуынан, оқу, білім арқылы өмірлік тәжірибе жинақтауынан және оны күнделікті қолдануынан көрініс табады[4].

Қоршаған ортасының жаңаруы, жаңа тұрмыс салтының негізделуі және жоғары мектеп процессінің жаңаруы мен жастардың рухани тұрғыдан қалыптасуының барлығы бір-бірімен тығыз байланысты процесс. Дегенмен, олардың рухани құндылықтарының қалыптасуына қарағанда қоғамның материалдық және рухани жағдайлары тез дамиды. Сондықтан, рухани-құнды қасиеттер бір қалыпты жағдайда қалыптасып қоймайды, қоғам мен педагогтың нақтылы әсер етуін, жастардың жеке басының қоғам өмірінің жан-жақты болмысымен белсенді қарым-қатынаста болуын талап етеді. Рухани-адамгершілік тәрбиенің құндылығы, оқушылардың барлық тәрбие жақтарына мақсатты түрде әсер етуімен тығыз байланысты.

Жоғары мектеп студенттерінің бойын рухани-құндылықтарды сіңіру процессін жетілдірудің ең маңызды бағыты жаңа элективті курстар ендіру. Бұл тұрғыда әл-Фараби

мен заңдылықтары туралы - қазіргі білім, осы күрделі процессті ғылыми тұрғыдан талдап, негіздеудің тиімділігін арттыру керектігін барынша дәлелдеп беруде.

Жастардың жеке тұлғасын қалыптастырудың қазіргі жаңа тұғырнамасы: тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеу қажеттілігіне баса назар аударады. Ол ішкі және сыртқы факторлардың қарама-қайшылықтарын үйлестіре, кіріктіре отырып өзін-өзі дамытуы керек. Ішкі дегеніміз – адамның өзі, оның ішкі жан-дүниесі, көңіл-күйі. Осы ішкі көңіл-күй әсері, сыртқы әсерге қарсы шығып, оны жояды да өзінің ішкі рухани дүниесіне айналдырады. Бұл айналу (сыртқының ішке айналуында) тәрбиенің рөлі айрықша. Егер, тәрбие процесі объективті ортадан дұрыс үйлестірілсе, сонымен бірге объективті және субъективті жақтардың, сыртқы мен ішкі факторлардың өзара үйлесе бірқалыпты деңгейде байланысуы, бір-біріне бағынуы жеке тұлғаның рухани-адамгершілік тұрғыдан дамуына жағдай тудырады. Рухани-адамгершілікке тәрбиелеу – оқушылар бойына рухани-адамгершілік құндылықтарды сіңіру ғана емес, сонымен бірге олардың бойын жағымсыз қылықтарға, балалық еліктеулерден жұққан теріс мінез-құлықтар мен іс-әрекеттерден арылтуды талап етеді. Оларды рухани-адамгершілік тұрғыдан тәрбиелеудің табысты орындалуы үшін, рухани-адамгершілік нормаларының белгілі-бір түрлерінің жастардың бойында, атап айтқанда, іс-әрекет үстінде, құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас барысында, басқа ұлт өкілдеріне деген құрмет пен сыйластық сезімдерінде сондай-ақ, рухани-адамгершілік қасиеттердің қарапайым нормалары болып саналатын мейірімділік, қайырымдылық, сыпайылық, әдептілік, үлкен кішіні құрметтеушілік және қамқоршылық түрлерінде нышан беріп, көрінуін адамгершілік сана тұрғысынан сапалығын үнемі байқап, реті келгенде мадақтап, кейбір жағдаяттарды шешуде ақыл-кеңес сұрап, келісіп отыру. Жоғары мектеп қабырғасында игерілетін білім мазмұны білім алушылардың ғылым негіздерімен қоса тәрбие заңдылықтарын да қамтиды. Білім – қоғам мәдениетін жасаушы, әрі сақтаушы, оны болашақ ұрпаққа жеткізуші басты құрал. Сонымен қатар білім беру арқылы оның іштей түлеуіне мүмкіндік бере отырып, оны рухани құндылықтарды жасауға насихаттайды. Демек, жоғары мектептердің түпкі стратегиялық нысанасы мүлде жаңаша шығармашылық тұрғыдан ойлай алатын, танымдық мәдениетті биік адамдардың жаңа легін, дүниеге этикалық тұрғыдан жоғары адамгершілік жауапкершілікпен қарай білетін біліктілігі жоғары азаматтарды қалыптастыру идеясы болуы тиіс екендігін түсіндіреміз. Жоғары мектеп оқытушылары қазіргі таңда, студенттерге халықтың тәлім-тәрбие мұрасын бүгінгі күнмен сабақтастыру арқылы рухани байлық, адамгершілік түсінік, дін, ана-тілінің сапа қасиеттерін ұқтыруға ден қойылу қажеттілігі белгілі болды. Кейбір отбасындағы туыстарда халықтың рухани-интеллектуалдық мұраларын, мәдени құндылықтарын жандандыруға ұмтылып, рухани ұлттық сипаттағы мінез-құлқы қалыптасатын ұрпақ тәрбиелеуге көп көңіл бөлінген, олай болса бұл үрдіс ғасырлар бойы қалыптасқан мәдени мұраны меңгертіп, сол арқылы осы заманғы рухани-адамгершілік құндылықтардың қалыптасуына халық педагогикасы көмек береді.

Әдебиеттер:

1. Покатьло В.В., Шигабутдинова Л.Р., Волкова А.В. О необходимости нравственного воспитания молодежи // Молодой ученый. — 2014. — №4. — С. 1066-1068.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы.
3. Әлқожаева Н.С. Қазіргі кездегі білім беру парадигмалары контекстінде тұлғаның рухани дүниесін қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздері. Монография. - Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 156 б.
4. Әлқожаева Н.С. Студент жастарға рухани тәрбие беру мәселелері // Хабаршы. Педагогикалық ғылымдар сериясы. - Алматы: Қазақ университеті, 2011. - № 3(34). - 70-73 б.





Әрінова Б. А. *п.ғ.к.*,
әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ- доценті,
Алматы қаласы

ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИ МҰРАЛАРДЫҢ СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚЫРМАНДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДАҒЫ ОРНЫ

Түйіндеме

Мақалада ұлттық әдеби көркемұраларды оқыту барысында жоғары оқу орындарында білім алушы студенттердің кітап оқуға деген ынтасын, оқырмандық қызығушылықтарын дамыту мәселесі туралы айтылып, кітап оқудың, әдебиеттермен жұмыс жасаудың болашақ мамандардың кәсіби дайындығындағы рөлі сипатталады.

Кілттік сөздер: ұлттық әдеби мұра, рухани құндылық, оқыту, тәрбиелеу оқырмандық қызығушылық, кәсіби маман, студент, жоғары оқу орындары.

Жоғары оқу орындарында білімденуші студент жастардың дүниетанымын, ой-өрісін, зияткерлік қабілеттіліктерін, шығармашылық мүмкіндіктерін, тұлғалық әлеуетін дамытуда қазақ халқының ұлттық коды болып табылатын әдеби мұралардың орны ерекше. Жоғары білім берудің рухани мәдениеттен бастау алып, рухани жаңғыруға негізделуі жоғары адамгершілік қасиетке ие, бәсеке айдынында кәсіби құзыреттілігі биік маманды дайындаудың алғышарты болып саналады. Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында «Ұлттық жаңғыру деген ұғымның өзі ұлттық сананың кемелденуін білдіреді. Ұлттық салт-дәстүрлеріміз, тіліміз бен музыкамыз, әдебиетіміз, жоралғыларымыз, бір сөзбен айтқанда ұлттық рухымыз бойымызда мәңгі қалуға тиіс. Абайдың даналығы, Әуезовтің ғұламалығы, Жамбылдың жырлары мен Құрманғазының күйлері, ғасырлар қойнауынан жеткен бабалар үні – бұлар біздің рухани мәдениетіміздің бір парасы ғана»[1],-деп түйіндеуі студенттердің ұлттық әдеби мұраларды саналы түрде оқып зерделеуін міндеттейді. Сол себепті студент жастардың рухани мәдениеттің жаңғыруын ұлттық әдеби мұраларға деген қызығушылық пен құрмет тұрғысында түсінуі олардың өз халқына деген мақтаныш сезімдерімен сабақтасып жатуы тиіс. Әдеби мұралардың сонау ықылым замандардан бастап, бүгінгі жаңа дәуірде де елдіктің, ерліктің дастаны ретінде ұлы дала құндылықтарының бастауы болып қала беретінін М. Қаратаевтың «Әдеби мұра- көркем әдебиеттің, сөз өнерінің өткен дәуірден қазіргі заманға жеткен туындылары»[2] – деген ойымен тұжырымдауымызға болады. Қазақ халқының әдеби мұралары адамзат игілігі ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, қоғамдық-әлеуметтік өзгерістерге орай жаңарып отыратын рухани байлық болып саналады. Ұлттық мұралардың барлық түрлері халықтың ғасырлар бойғы рухани құндылықтары негізінде жасалып, халық оларды әр тарихи кезеңге сай ой елегінен өткізіп отырған. Жастардың әлеуметтенуінде, өмірге бейімделуінде, өзінің болашағын болжай алуында, тұлғалық қалыптасуында өзінің құндылығын жоймай келе жатқан халық тәжірибесінің, көркем әдебиеттің орны ерекше болуы да осыдан. Ұлттық мұра ретінде көркем әдебиеттің жасаушысы да, сақтаушысы қалың қауым және оның асқан ойшыл дана өкілдері. Ендеше, ата-бабаларымыз аманат етіп кеткен ұлттық мұраларымызды дәріптеп, оларды оқып-үйренудің маңызы және жастардың оқырмандық қызығушылығын қалыптастырудың мәні айрықша деп түсінеміз.

Қазіргі студенттердің әдеби мұраларға оқырмандық қызығушылықтары аудиториялық сабақтарда ғана емес, олардың көркем әдебиетті өзбетінше оқуға дағдылану іс-әрекеттерінде де көрініс табуы тиіс. Оқырмандық қызығушылық мәселесі ғылыми негізделген оқу іс-әрекетінің бір түрі. Бұл мәселеге педагогикалық, психологиялық еңбектерде ғылыми талдаулар жасалып, оқырмандық қызығушылықтың теориялық және әдістемелік тұрғылары үнемі қарастырылып отырған. Зерттеушілер Б.Г. Ананьев, А.Я. Дудецкий, В.Н. Мясичев т.б. оқырмандық қызығушылық жеке тұлғаның талғамдық бағыттылығын көрсетеді деп түсіндіре

отырып, оқуға деген бағыттылықты адамның өзіндік ерекшелігі, яғни оның іс-әрекеті, қажеттілігінің сұранысы мен қызығушылығының, талпынысы мен сенімінің жиынтығы ретінде көрсетеді. Қызығушылық мәселесі отандық ғалымдар Н.Д. Хмель, Г.К. Байделдинова, М.А. Оразалиева, С.А. Жолдасбекова секілді т.б. зерттеушілердің еңбектерінде де белгілі дәрежеде қарастырылған. Әдіскер ғалым Т.Қ. Жұмажанова оқырмандық қызығушылықты қалыптастырудың әдістемелік жолдарын көрсете отырып пән мұғалімі, сынып жетекшісі, кітапханашы мен ата-ананың рөлін саралап көрсетеді.[3] Кітаппен жұмыс істеу, оқу әрекеттерін психологиялық тұрғыда қарастырған Ж. Аймауытов: «Оқытуда қызығусыз үлкен нәтижеге жетпейміз», -деп бойдағы ынта-қызығуды туғызып, бала санасын оятуға баса назар аударады. [4] Оқырмандық қызығушылықтың психологиялық негіздерін анықтауда белгілі ғалым-педагог Т. Тәжібаев қызығушылықты «мақсатты, әрекеттік, нәтижелі қызығушылық»[5], -деп үш топқа бөліп қарастырады. Ал, Қ. Жарықбаев: «Қызығу көбінесе баланың бір нәрсеге бейімділігіне қарай көрінеді, ол пәрменді, белсенді болу үшін тікелей әрекетпен айналысуы қажет», -дейді[6]. Мұндай ғылыми-теориялық тұжырымдар оқырмандық қызығушылық мәселесінің қай уақытта болмасын өзекті болғандығын дәйектейді.

Бүгінгі таңда жастардың оқуға ынталылығы, кітап оқуы, оқырмандық қызығушылықтарының төмендеп кетуі жеке адамның ғана мәселесі емес, бұл қоғамдық-әлеуметтік құбылыс.

Бұған мына себептерді жатқызуға болады:

- қоғамдық-әлеуметтік саладағы өзгерістердің қарқындылығы;
- жаһандану жағдайындағы мәдениетаралық байланыстардың ықпалы; интернеттің пайда болуы, дамуы;
- ақпараттық құралдар әсерінің күшеюі;
- кітап оқуға деген көзқарастың өзгеруі;
- отбасылық құндылықтардың субмәдениетке бейімделуі;
- әдебиетті оқытуда көркем шығарманы оқуға қызықтыратын әдіс-тәсілдердің дұрысқолданылмауы;

оқырмандық қабілетті қалыптастыратын мақсатты жүйенің болмауы және т.б.

Жастар сол сияқты әдебиетті қайнар көз ретінде түп нұсқадан пайдалануға да онша мән бермейді. Философиялық, әлеуметтанушылық психологиялық-педагогикалық тұрғыдан келетін болсақ, кітаптың өзін қолға ұстап, асықпай ұғынып оқып, ойланып-толғанып зердеге түйіп алудың орны басқа. Көркем шығарманы оқу дегеніміз – кітаптың мазмұнымен танысу, автордың ойын ұғыну, кейіпкерлермен етене жақындасу және өздігіңнен ойлану, жинақталған ой-пікірді өзіңнің қажетіне жарату, әдебиеттік оқу арқылы сабақ алу. Мұны ежелгі грек ойшылы Конфуций «ойланбай оқу – бекер еңбек, оқымай ойлау – қауіптілік», -деп түсіндірген. Қазіргі жастар көркем шығармаларды оқуға онша ықыласты емес, олардың ойынша барлық оқу материалдарын интернеттік желілерден табу оңайырақ және тиімді. ХХІ ғасырдың технология ғасыры екендігі дау тудырмады, бүгінгі қоғамда технологияларсыз өмір сүру мүмкін емес, дегенмен рухани құндылықтарды технологияның алмастыра алмайтыны да ақиқат. Студенттердің көпшілігі электронды нұсқадағы ақпараттармен жұмыс істеуді қаласа, орта жастан асқан азаматтар кітаптың құнды екенін, оны ешқандай құрылғының алмастыра алмайтындығын айтып дәлелдеп отыр.

Рухани құндылықтарды ұлттық мұраларды дәріптеу, көркем әдебиетті оқу арқылы ғана қалыптастыруға болады. Сөз зергері, қазақ халқының көрнекті жазушысы, қоғам қайраткері Ғабит Мүсіреповтің «Кітап дегеніміз – алдыңғы ұрпақтың артқы ұрпаққа қалдырған рухани өсиеті. Кітап оқудан тиылсақ, ой ойлаудан да тиылар едік» – деген ойы бұған дәлел бола алады[7]. Өйткені, кітапты тандап, талғап оқи білу, оны түсіну мен түйсіну, алған әсерінді өзіңнің өмірлік қажетіңе жарата білу – әр адамның білігі мен біліміне, байланысты. Бүгінгі таңда бұл мәселеге барша қауым, барлық оқу мекемелері үлкен мән береді. Мысалы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 2012 жылы «ҚазҰУ студенті оқуға тиіс 100 кітап» атты жобасы студент жастарды кітап оқуға үндеу мақсатында ұйымдастырылған. Еліміздің

тарихын, мәдениетін, рухани құндылықтарын терең меңгерген, шығармашылық әлеуеті биік, мәдениеті жоғары, қазіргі қоғамға сай кәсіби маман дайындауда аталған жобаның рөлі зор. Жобаны талқылау барысында ҚазҰУ ректоры, академик Ғалым Мұтановтың «Адам өмір бойы оқуы керек. Бұл алғашқы бастама. Бұл кітаптардың тізімі толығы бермек. Біздің мақсат – ҚазҰУ-не оқуға түскен студенттің төрт жылда жүз кітапты оқып шығуы оның азаматтық борышы екендігін сезіндіру. Өзге жоғары оқу орындары студенттерінен ерекшеленетін басымдығы да осы болмақ. Осылайша, жастар арасында кітап оқуды сәнге айналдыру қажет.

Міне, «ҚазҰУ студенті оқуға тиіс 100 кітап» жобасы осындай мақсатта қолға алынып отыр. Бұл рухани, үлкен жоба. Әр университет өз түлегімен мақтанатындығын ескерсек, дайындаған кадрларымыз рухани дүниемен сусындап шықса, мықты маман болары сөзсіз», - деген сөзі жобаның қажеттілігін айқындай түседі [8].

«ҚазҰУ-тің студенті оқуға тиіс 100 кітап» жобасының аясында 100 кітаптың тізімі ұсынылған. Тізімде қазақ халқының классикалық көркем шығармалары және әлемдік әдеби кітаптар бар. Көркем әдебиетті қазақ, орыс, ағылшын тілінде оқыту арқылы қазақ халқының мәдениетін және өзге ұлттың мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу жүзеге асырылады. Мәселен, Философия және саясаттану факультетінің педагогика және білім беру менеджменті кафедрасында дайындалатын «Педагогика және Психология» мен «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандықтарының білімденушілері топ эдвайзерлерімен бірлесе әр алуан тақырыпта кездесулер, пікір-таластар, әдеби кештер, тренингтер өткізіп отырады. Мұндай іс-шаралар студенттердің зияткерлік, танымдық қабілеттерін оқырмандық қызығушылықпен ұштастыруына көмектеседі. Абайдың қара сөздері мен таңдамалы өлеңдері, Ш. Құдайбердіұлының «Үш анық», М. Әуезовтың «Абай жолы», І. Есенберлиннің «Көшпенділер», Б. Момышұлының «Ұшқан ұя», Ш. Айтматовтың «Ақ кеме», Ғ. Мүсіреповтің «Ұлпан», Ж. Аймауытовтың «Ақбілек», Ф. Достоевскийдің «Қылмыс пен жаза», М. Булгаковтың «Мастер мен Маргарита», М. Мақатаевтың таңдамалы шығармалары, Э. Хемингуэйдің «Шал мен теңіз», М. Мағауиннің «Аласапыран», Ә. Кекілбаевтың «Үркер», В. Шукшиннің «Қызыл бүрген», Б. Нұржекеевтің «Бір өкініш, бір үміт» сияқты және жоба аясындағы көркем шығармаларды студенттердің өздері таңдап, аталған туындылар бойынша іс-шаралар өткізіледі. Мұның бәрі қазіргі жастардың ұлттық мұра ретінде көркем әдебиетті оқып үйренуіне, сөз өнерінің құдіретін түсінуіне көмектеседі. Осындай игі бастамалар барлық оқу орындарында ұйымдастырылса, болашақ маманның кітап оқуға деген ынтасы, оқу материалдарын түпнұсқадан оқу қабілеттілігі арта түсер еді.

Қорыта айтқанда, ұлттық әдеби мұраларды оқыту жастардың өзіндік ой-пікірінің болуына, сөз мәдениетінің артуына, сөйлеу шеберлігінің, ділмарлығының қалыптасуына мүмкіндік тудырады деп айта аламыз.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Ақорда, 2017
2. Қаратаев М. Шеберлік шыңына. – Алматы: Қазмемкөркемәдеббас, 1963.
3. Жұмажанова Т. Әдебиетті оқыту әдістемесі. – Алматы: Білім, 2009. – 287 б.
4. Мүсірепов Ғ. Күнделік. – Алматы: Ана тілі, 1997.
5. Тәжібаев Т. ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы Қазақстандағы ағарту жұмысы мен педагогикалық ойдың дамуы. – Алматы: Қазмембас, 1962. – 6. Аймауытұлы Ж. Психология. – Алматы: Ғылым, 1988. – 211 б.
7. Жарықбаев Қ. Психология. – Алматы: Мектеп, 1982. – 70-78 бб.
8. Интернет көздері www.massget.rz





Ақжолова Ақтоты
ф. ф. к, профессор
Педагогика және психология
институты оқу ісі жөніндегі
директордың орынбасары
Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қаласы

ЖАҢЫЛТПАШ ЖАНРЫНЫҢ БАЛА ТІЛІН ДАМУДАҒЫ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Түйіндеме:

Аталған мақалада жаңылтпаштардың жанрлық ерекшеліктері мен қазақ халқының тәлімдік тәжірибесіндегі көркем сөзге тәрбиелеудің жолдары қарастырылады. Балалар әдебиеті мен халық жаңылтпаштарының сабақтастығы мәселелеріне талдау жасайды.

Кілт сөздер: балалар поэзиясы, балалар әдебиеті, жанр, балалар фольклоры, жаңылтпаш, дамыту, тәрбие.

Жаңылтпаш – өте ерте кезде пайда болған жанрлық түр. Орыс халық жаңылтпаштарын бірінші рет 1862 жылы В.И. Даль жинақ етіп шығарған болатын. Оның ішінде үлкендер фольклорына жататын жаңылтпаштар да баршылық. Соған қарағанда жаңылтпаштар дүниеге келген кезінде ересектер жиын-тойларында пайда болып, кейіннен сол ортада өзінің қызығушылығын жойып, бойында педагогикалық қызметі басымырақ болғаннан кейін, балалардың эстетикалық талаптарына жауап беретін жаңылтпаштар ғана балалар фольклорына көшкен.

А. Байтұрсынов «Әдебиет танытқыш» атты еңбегінде жаңылтпашқа мынандай түсінік береді: «Жаңылтпаш – деген аты жаңылтудан шыққан. Қатарынан қайта-қайта шапшаң айтқанда, иә тіл келмейтін, иә тіл басқа сөз қылып бұзып кететін сөздердің басын құрап, келістірген шығарма жаңылтпаш деп аталады». Автор жаңылтпаштың тілді ширатып, дұрыс та сауатты айта білуге баулитын дұрыс сөйлену қасиеттерін дамытатындығына баса назар аударған [1, 201 б.].

Ал, зерттеуші Н.Төреқұлов дидактикалық шағын жанрларға мақал, мәтел, жұмбақ, жаңылтпашты жатқызады. Ол: «Жаңылтпаш халықтық поэтикалық шығармалардағы фольклордың шағын жанрына жататын, дыбыс үйлесімділігіне негізделген, тез және айқын айтылуы қиын сөздер тізбегі», - дейтін анықтама берген [2, 64 б.]. Қазақ балалар әдебиетін зерттеуші Ш. Ахметов: «Бұл жанр тек қана балалар әдебиетіне арналған, көбіне мектеп жасына дейінгі балалар мен бастауыш мектеп оқушыларына лайықты. Олай дейтіміз жеке дыбыстармен айтылуы қиын кейбір сөздерді дұрыс сөйлеуге үйрету – көбіне балаға ғана тән нәрсе. Мұнда міндетті түрде оқыту арқылы ғана емес, баланы талғамы күшті қызық та көркем сөздерге әуестендіру, соған еліктіру арқылы жаттығу жүргізу үшін қолданылған шеберлік бар», - дейді [3, 31 б.]. Бұл берілген пікірлер жаңылтпаштың балалар фольклоры құрамындағы қызмет функциясын толық ашып қана қоймай, жаңылтпаштардың негізінен балаларға тән мұра екендігін дәлелдейді. Баланың тілі шығып, айнала болмысты танып, біле бастағаннан – сөзбен ойнай бастайды. Сөзбен «ойнау» арқылы ғана бала ана тілінің нәріне сусындап, сазын бойына дарытады.

Зерттеуші педагог С. Ұзақбаева «Балалар ойынының қызықты да пайдалы түрлерінің бірі – жаңылтпаш. Жаңылтпаш балаға жастайынан ана тілінің бай қорын игеруге, таза, майда, анық әуенді, көркем сөйлеуге көмектеседі, сөзді қастерлеуге тәрбиелейді», - дейді [4, 98 б.]. Өйткені, халық баласының тілін ширату үшін, оған сөз үйретіп, дүние танымын кеңейту мақсатында жаңылтпаштарды пайдаланып келген. Сәбилік кезеңнен өтіп, мектепке дейінгі кезеңде жас баланың тіл байлығы өседі. Сәбилік кездегімен салыстырғанда мектеп жасына

дейінгі баланың сөздік қоры үш есе артады екен. Мұншалықты сөз қорының өсу тұрмыс және тәрбие жағдайларымен тікелей байланысты болады.

Мектеп жасына дейінгі балалар сөздің мағынасының қандай екендігіне қарамастан сөздің дыбыстық естілуіне үлкен ынта қоятындығы байқалады. Балалар сөздің түрін әдейі өзгертеді, жаңа сөздер «ойлап табады», сөздерді ырғақпен үйлестіруге машықтанады. Мысалы, бес жасар бала мынандай ұйқас сөздерді қуана тізеді. «Тал, мал, сабақ, табақ, есік, тесік». Құрастырып отырған «өлеңнің» мазмұны баланың назарынан тыс қалады, өйткені ол үшін бастысы өзінің бар ынтасы ұйқасқа ауған. Дыбыстық жағынан сәйкес, үндес сөздерді ұрластыра қолдануды ол ойынға айналдырып жібереді. Баланың тілге деген ықыласы тек өлеңмен жазылған түрге ауысады.

Міне, осы кезде баланың тілін қызықтау үшін, ана тілін үйренуге жаттықтыру үшін де ойын өлең жаңылтпаштар қажет-ақ. Психолог, ғалым В.С. Мухинаның пікіріне көңіл аударалық: «Тілді үйрену баланың өзінің тілге деген ерекше белсенділігімен анықталады. Бұл белсенділік баланың қолда бар үлгіден шығаратын сөз құрауларымен, сөз өзгертулерінен көрінеді. Мектепке дейінгі жас тіл құбылыстарына деген аса сергектіктің байқалатын кезі болып табылады», -деп дәйектейді [5, 50 б.]. Мектепке дейінгі кезең, 3 пен 6 жас аралығы болса, осы кезеңде бала психикасында тілді үйренуге деген құмарлықтың өскендігі шығарылған болса, жаңылтпаштарды, міне, осы жас аралығындағы балғындарға үйрету өте маңызды болар еді.

Орыс әдебиетінің белгілі өкілі, орыс балалар поэзиясының классигі К. Чуковский 2 мен 5 жас аралығындағы бөбектің санасы мен қабілетін, қылығы мен тілін, өзінің «Екіден бекке дейін» атты еңбегінде терең қазбалап зерттейді [6]. Осы жас аралығында баланың сөз өзгертуге, сөзбен ойнауға, жаңа сөз үйренуге ерекше белсенді болатынын айтып өтеді. Бала санасы мен қабілетінің, тілінің мұндай шапшаңдықпен ілгерілеуі, біздіңше, баланың бірсем, білсем, үйренсем деген әуесқойлығымен байланысты болмақ. Мектепке дейінгі жас аралығындағы балалар өлеңдері барынша ойнақы, динамикалы болғаны жөн. Балалар өлең ойынға құрылғанда ғана тартымды бола түсер еді. Диалогпен берілген өлеңдер, әсіресе ойынға бейім. Бала затпен ғана ойнамайды, сөзбен де, ырғақпен де, ойымен де ойнайды. Балалар өлеңдерінің өлеңдерін қарап отырсақ, ойын өлең, сөзбен ойнау әзірге тапшылау ма деп қаласың... Әрқашан бала жүрегі өзіне арналған өлеңнің әуенді болғанын, әнге бергісіз әсем бағуын қалайды.

Балбөбектің тілі шығып, балдырған жасында сөздік қоры молая бастаған кезде, кейбір дыбыстарды айта алмай немесе қинала айтады. Тілін мүкістендірмей, мүдірмей сөйлеу үшін, қиналып айтатын дыбыстары бар сөздерді бала неғұрлым жиі-жиі дыбыстап айтып, жаңылмай жаттықса, сөйлегенде де мүдірмей, өз ойын толық жеткізетін болады. Жаңылтпаштарды жаттап, жаттыға айту арқылы баланың ана тілін ардақтау, сөз қадірін білу сезімі қалыптасып, ой-қиялы дамиды, тәлім алады.

Халық жаңылтпаштарының бала тілінде болатын мүкістерге сәйкес шығарылғандары аз бар. Тілі шыға бастаған балбөбекпен, тілі шыққан балдырғандардың тілінде көбінесе «р» дыбысы мен «и» дыбысын, «ш» дыбысы мен «с» дыбысын шатастыру, бұзып айту байқалады. Халық жаңылтпаштарының ішінде «р» дыбысына арналған жаңылтпаш өлеңдер өте көп.

– Дегенде, әй, Тайқарбай, әй, Тайқарбай,
Қойыңды май жусанға жай, Тайқарбай.
– Тайқарбай, Майқарбайлар толып жатыр,
Әй, Тайқарбай дегенің қай Тайқарбай? [7, 109 б.].

немесе
Торта қойдым,
Орта қойдым,
Орта қойдым,
Жорта қойдым [7, 113 б.].

Жаңылтпаштарды балаларға жылдам айтқызғанда «р» орнына «и» дыбысын айтып

«Тайқайбай, тойта, ойда» деп жібереді. Ал, бұл жаңылтпаштар дыбыстарды дұрыс айттырып, ойын бұрмаламай айқын, дәл сөйлеуге жаттықтырады.

Әуел баста халқымыздың әдет-ғұрып, салтынан туған ойын-сауықтар кезінде жиналған жұртты күлдіріп, көңілдендіру мақсатында пайдаланылған жаңылтпаш келе-келе тәрбиелік, танымдық, тағылымдық мәнге ие болды. Ендігі жерде ол өлең, ән білмейтін жастарға берілетін жаза есебінде ғана емес, тіл ұстартудың таптырмас құралы ретінде қолданылады. Шындығында да жаңылтпаш әйтеуір үндес, ұқсас сөздер мен дыбыстардың ермек үшін қалай болса солай тіркеле салған ретсіз жиынтығы емес. Оған қойылар әдеби-көркемдік талаптар жоғары. Көлемі жағынан шағын жанр болып есептелетін жаңылтпаштардан әр түрлі болмыс көрністері айналадағы құбылыстардың сыр-сипаттары қылаң береді. Мәселен:

Ол алқапты олар орар,
Бұл алқапты бұлар орар,
Орал ормаса, Омар орар.[7, 107 б.]

деген сияқты жаңылтпаштың мазмұны жерімізге орыс отаршылдары келіп, қала салып, егіншілікпен айналыса бастаған кезінен мәлімет беріп тұрған жоқ па. Халық жаңылтпаштарына үңілсек, оның ішкі мазмұнынан ата-бабамыздың тұрмыс-тіршілігін, өмір сүру үрдісін, аз жолдарда шебер бедерлейді. Және де халқымыздың бұрынғы кәсібі бақташылық болғандықтан төрт түлікке байланысты айтылған жаңылтпаштар да баршылық.

Тebіншек ат – шегіншек
Шегіншек ат – тебіншек.[7, 108 б.]
Қурайлының жерінде
Қоңыр айғырдың үйірінде,
Бурыл қулық құлындап жатыр.[7, 109 б.]

Осы жаңылтпаштар тек қана тілді ширату, тұтықтырмай сөйлеу мақсатында туған емес. Оларда оқиға нышаны анық, тілі әуезді, сыртқы құрылымы мен ішкі мазмұны қиюласа қабысып тұр. Халқымыздың аз сөзге көп мағына сыйғызған шеберлігі, тіл саздылығы, ой дәлдігі де аңғарылады. Міне, 3-4 жолдан аспайтын әр жаңылтпаш бойына қаншама қасиеттерді жиынтықтап, қаншама жауапкершілік жүгін көтеріп тұр. Осының өзі-ақ жаңылтпашқа қойылар талап сынның тым жоғарғы екендігін байқатса керек.

Қазіргі таңда жаңылтпашты балалар поэзиясының қомақты, кең өріс алған жанр түрі ретінде қарастыру орынды. Балалар ақындары сан ғасырлық тәжірибеден халықтық мұраны қадірлей, қастерлей, жетілдіре отырып, жаңылтпаш жазуда батыл қадамдарға бара білді. Ара-тұра, бірін-бірі қайталаған, дүмбілез жаңылтпаштар кездескенімен де, формалық жағынан құбылған, өзгерген, өңделген жаңылтпаштар да дүниеге келді.

Халық жаңылтпаштарының қазіргі жаңылтпаштарға тигізген әсер-ықпалын бірнеше жолдармен қараған дұрыс. Біріншісі – ауыз әдебиетіндегі ертеден белгілі жаңылтпаштардың аз-кем толықтырып, не болмаса ықшамдап, өзгертіп пайдалану:

Ара, ара, аралар,
Гүлден сорып бал алар,
Алысқа ұшып бара алар,
Бал тәтті ғой балалар [7, 113 б.]
деген дәстүрлі жаңылтпашты Мұбарак Жаманбалинов:

Арал – арал бар арал,
Бара алар ма балалар,
Балалар да бара алар,
Барар да бал алар [8, 121 б.],- деп «ара» сөзін «аралға» өзгертіп, арал туралы айтып келіп, «аралға» «балды» теңеген. Осының арқасында ақынның «бал» туралы айтпақ ойы көмескіленіп қалған. Осы ара мен бал туралы айтылған халық жаңылтпашын үлгіге алған ақындар аз емес.

Қ. Мырзалиев:
Ара-тұра тал арала,
Тал ішінде талар ара.
Ара-тұра қала арала,
Таппай сені қалар ара.

К. Ыбыраев:
Балалар,
Бал араларға бара алар ма екенбіз,
Балаларға бал алар ма екенбіз?

Б. Кірісбаев:
Омартада балаларды,
Бал аралар талады.
Ал, балалар омартадан
Бал ала алмай тарады.

Е. Елубаев:
Омартаға балалар барар,
Балаларды аралар талар, - дейді.
Екіншісі – халық жаңылтпаштарының үлгісін алып, жаңа жаңылтпаш тудыру, сөйтіп
стелін, өз нобайын сақтау.

Е.Елубаевтың:
Жабайы маралдар бар,
Араларында жаралы марал бар.

К. Ыбыраевтың:
Бала марал,
Ала маралға,
Ала марал,
Бала маралға қарады, - деген жаңылтпаштарын оқығанымызда халықтың төмендегі
жаңылтпашын еріксіз еске түсіреді.
Ол аралда да марал,
Бұл аралда да марал.
От екен маралға арал,
Отгасын аралда марал,
Сырықтан сылдырап түстім, - деген халық жаңылтпашының қалпын алып Қ. Мырзалиев
жаңылтпашының қалпын алып

Қ. Мырзалиев:
Шірік сырық,
Қырық құрық па?
Қырық сырық
Шірік құрық па? - деп түрлентіп, өңін айналдырып жіберген.

Ал, Қ. Баянбаев болса:
Қырық сырық,
Шірік сырық,
Сынып – сынып
Бітті құрып, - дей келе фольклордан үйренем деп отырып, Қ. Мырзалиевтің ізін
айырайды.

С. Оспановтың:

Күлдіргі бүлдіргіні бүлдірді

Бүлдіргі күлдіргіні бүлдірді.

Сонда қайсысы бұрынырақ

Күліп үлгерді – деген жаңылтпашы халық жаңылтпашының қалпын негіз ету арқылы дүниеге жаңа жаңылтпаш келгені дау тудырмаса керек. Үшіншіден, халық жаңылтпаштарында жиі кездесетін образдарды ғана алып, жаңа, тың жаңылтпаштарды жазу үрдісін байқаймыз.

Қазіргі кезде балалар поэзиясында жаңылтпаштардың өлең жаңылтпаш, санамақ жаңылтпаш, мазақтама жаңылтпаш, есеп жаңылтпаш, мақал-мәтел жаңылтпаш, ертегі жаңылтпаш, өтірік жаңылтпаш сияқты түрлері көбейді. Балаларға арнап өлең жазып жүрген ақындардың бәрі де бұл түрлерге үн қосып келеді.

Қандай жаңылтпаштың түрі болмасын әрқайсысы өздеріне тән ерекшеліктерімен, сөз қиюласуымен, астарлы мазмұнымен балаларды сан қилы сезімге бөлейді, ойға шомдырады, тіл ұстартуға баулиды, күлкіге батырады, теріс әдеттерден сақтандырады.

Әдебиеттер:

1. Байтұрсынов А. Бес томдық шығармалар жинағы. Том 1. – Алматы: Жібек жолы, 1992. – 207 б.
2. Турекулов Н. Современный казахский фольклор: Жанрово-структурный анализ. – Алма-Ата: Мектеп, 1982. – 191 с.
3. Ахметов Ш. Қазақ совет балалар әдебиеті. – Алматы: Мектеп, 1976. – 228
4. Ұзақбаева С. Қазақ халық шығармашылығының балалар мен жастарға эстетикалық тәрбие берудегі мүмкіндіктері. – Алматы: Білім, 1994. – 284 б.
5. Мухина В. Мектеп жасына дейінгі балалар психологиясы. – Алматы: Мектеп, 1986. – 229 б.
6. Чуковский К. От двух до пяти. – Москва: Педагогика, 1990. – 384 с.
7. Ақ сандық, көк сандық. – Алматы: Жазушы, 1988. – 256 б.
8. Жаманбалинов М. Балғын гүлдей балақан. – Алматы: Жазушы, 1974. – 183 б.
9. Ақыпбеков Ө. Қырық қызық. – Алматы: Балауса, 2002. – 96 б.





Нурғалиева Долорес Әбілдақызы
п.ғ.к., мектепке дейінгі білім
беру және әлеуметтік педагогика
кафедрасы, Абай атындағы ҚазҰПУ-і
Алматы қаласы

БОЛАШАҚ МАМАНДАРДЫҢ КӘСІБИ СӨЙЛЕУ ТІЛІН ДАМУДАҒЫ АНА ТІЛІНІҢ ОРНЫ

Қазіргі уақытта болашақ мамандарды кәсіби дайындауда олардың интеллектуалдық әлеуетін дамыту тенденциясы белгіленіп, университеттік білім берудің маңыздылығы көтеріліп отыр. Өйткені, бүгінгі әлеуметтік-экономикалық құрылымдағы, іскерлік, экономикалық, әлеуметтік қатынастары жүйесінде қоғам болашақ маманды дайындаудың сапасына жоғары талап қояды. Қоғамның жаңа типін құру барысында, жаңа құндылықтар жүйесіне бағытталған, білім берудің негізгі мақсаты жоғары шығармашылық мүмкіншілігі бар болашақ маманның кәсіби сөйлеу тілін дамытуда ана тілінің рөлі өзекті болып табылады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында «білім саласындағы жаһандық бәсекеге неғұрлым бейімделген мамандарды даярлауда, ашықтық, прагматизм мен бәсекелік қабілетті, тұлғалық сананы жаңғыртудың негізгі қағидаларын қоғамда орнықтыратын басты күші», -деп түйіндеуі болашақ маманның ұлттық санасында туған жерге деген сүйіспеншілік, патриоттық сезім, санасында ұлттық құндылықтарын сақтай білетін, ана тілін қадірлейтін, көптілді маман даярлау ғасырдың басты ұстанымы болып табылады [1].

Тіл – табиғатпен тығыз байланысты жаратылған ерекше құбылыс. Тілдің өзіне ғана тән әлеуметтік, қоғамдық сипатта бола тұра, ол жалпы табиғи процестерден, табиғат пен қоғамнан тыс қарастырылмайды, қайта сол жалпы заңдылықтармен тығыз бірлікте қарастырылады. Тіл адамзаттың бір-бірімен пікірлесуін, түсінісуін, сөйлесуін қамтамасыз ете келіп, тілдік қарым-қатынасты жүзеге асырады. Тіл – адамдардың негізгі қарым-қатынас құралы, танымның құралы ғана емес, тіл – ұлттың мәдени коды. Тілдің көмегінсіз мәдениетті оқып-игеру, байыптау мүмкін емес. Тіл арқылы ұлттың қазіргі кездегі менталитетін, байырғы кездегі тілдік ұжымның дүниеге, қоғамға, өзіне деген көзқарасын, сана-сезімін айқындауға болады.

Демек, тілді анықтау, оның негізгі белгілерін көрсету шартты ұғымдар арқылы іске аспайды. Оның оймен, санамен байланыстыра қарастырылуының өзі тілдің ерекшелігін аңғартады.

Ұлттық тәрбиенің ұйтқысы – ана тілі. «Ана тілі» ұғымы не оған жақын түсінік барлық этносқа тән, бірақ этностық көзқарас тұрғысынан бұл ұғым әр түрлі («туған тіл», «ұлт тілі», «ата-баба тілі», «ана тілі», т.б.) атала береді [2].

Қазақстандағы ұлттық, мәдени, мемлекеттік бірегейліктердің негізгі айқындаушы, басты ұйтқысы, ең алдымен мемлекет құраушы этнос – қазақтың мәдениеті, ділі мен тілі. Қазақ этносының тұрақты дамуының ең сенімді әрі құдіретті күштеріне қазақ тілінің тек қатынас құралы ретінде ғана емес, оның өткен өмірді ді, халық даналығын да ұлттық салт-дәстүр мен мәдениетті, ата мұрасын ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін мұрагерлік қызметі жатады.

Ұлттық тіл – ұлттың өзін ғана танып-білудің құралы емес, сонымен қатар, халықтарды бірлестірудің, елдікті сақтаудың, мемлекетті дамытудың алғы шарты. Тілге қатысты идеяны Елбасы Н. Назарбаев «Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде», -деп айтқаны осыған келіп саяды.

«Қазақстан Республикасының тілдер туралы» (1997) Заңында мемлекеттік тіл басқару тілі болып есептеледі. Ол қоғамдық ұйымдарға және мемлекеттік территориясындағы заң шығаруға, құқық құруға, іс-құжаттарын жүргізуге ықпал етеді [3].

Осы ретте, мемлекеттік тіл - еліміздің ежелгі рухани бай түркі тілдерінің құрамындағы қазақ халқының мәдени мұраларын, тарихи, мәдени құндылықтарын әлемге танытушы құрал. Демек, мемлекеттік тіл - ел халқын топтастырудың аса маңызды факторы және ұлттық идеология

да, мемлекеттік стратегия да осы бағытқа құрылуы тиіс және ұлттық сананың бейнесін толықтай қоғамға жеткізуші және ұлттық сипатты өркендетуге негіз боларлық құрал. Тілсіз ешқандай мемлекет болу мүмкін емес. Жас ұрпақ бойында адами-мәдени құндылықтарды адамзаттық құқықтық сананы, тілдік тағылымдарды, ұлтаралық татулық пен сыйластықты нығайтуды этнолингвистикалық тұрғыда дамыту сияқты ұлттық әлеуметтік қағидаларды қалыптастыруда мемлекеттік тіл жетекші рөл атқарады.

Қазіргі білім беру ең алдымен дара тұлғаға бағытталып, жастардың іскерлік сапаларын, коммуникативтілігін, әлеуметтенуге бейімділігін дамытумен ұштасатындықтан және жастардың интеллектуалдық-танымдық, психологиялық жағын, рухани адамгершілік, эстетикалық, дене мәдениетін дамыту мен қалыптастыру болғандықтан, жаңа білім мазмұнын құрайтын оқу материалдары осы тұлға дамытушы мүддені көздеуге тікелей қызмет ететіндей етіп құрылуға тиіс.

Білім сапасы мен тұлғаның жеке басының дамуы – өзара тығыз байланысты ұғымдар. Ал, даму – қашан да тұйық қалыпта емес, адамның әлеуметтік ортасы арқылы жүзеге асырылады. Сол әлеуметтік ортамен байланыстырушы дәнекер – тіл. Сондай-ақ, болашақ маманның түрлі қатынастар жүйесінде субъектілік көқарастарын қалыптастыратын танымдық іс-әрекеттің ең маңызды құралы – тіл. Ал, тілдің табиғи қызметі – оның қарым-қатынас құралы болуы. Халық тәуелсіздігінің ең басты белгісі – оның ана тілі, ұлттық мәдениеті. Дүниедегі барлық халық тәуелсіздікке ұлттық қадір-қасиетін, мәдениетін, ана тілін сақтап қалу үшін ұмтылады. Сондықтан, кез-келген мемлекет өзінің аумақтық салт-дәстүрін, ана тілін ерекше қорғайды.

Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995), «Тіл туралы» Заң (1997), «Тілдерді қолдану мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» (1998) республикадағы тіл мәселелерін реформалауды жүзеге асыруға негіз болады әрі мүмкіндік береді.

Мемлекеттік тіл – аса маңызды да ең өзекті мәселе, тіл – қазақтың жан дүниесі, рухани негізі, ел еркіндігі мен ұлтты танытатын басты белгісі. Ол – ұлт болмысын ұғындырып, төңірегіне жұртты топтастырушы, біріктіруші фактор. Сондықтан мемлекеттік тілді білу – өмір талабы, заман сұранысы, қоғам қажеттілігі. ҚР Тіл туралы Заңының 4-бабында мемлекеттік тіл – қазақ тілі деп атап көрсетілген. Мемлекеттік тіл – мемлекеттің бүкіл аумағында қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі. Еліміздің рәмізіне жататын, бірлік пен татулықтың ажырамас бөлшегі болып табылатын мемлекеттік тіл. Көптілді меңгерген маман әлемдік бәсекеге төтеп беретін, өркениеті дамыған мемлекет ретінде, өз елін таныта алады және қазақ тілінің орны мен доминанттық рөлін; орыс тілінің ресми тіл ретіндегі қызметін; ағылшын тілінің халықаралық қатынас дәрежесіндегі мәнін дұрыс бағамдай біледі.

Қазіргі өркениет талабы кез-келген ортада өмір сүруге бейім, өзінің бар мүмкіндіктерін жан-жақты таныта алатын, қарым-қатынас қабілеті жоғары, тіл табыса алуға мүдделі маманды тәрбиелеуді қажет етіп отырғаны белгілі. Осы аталған қабілеттердің дамуында мемлекеттік тілдің атқаратын қызметі де ерекше мәнге ие. Өйткені, тіл – тұлғаның интеллектуалдық әлеуетін дамытудың бірден-бір тетігі. Адамға берілетін білім де, тәрбие де тек тіл арқылы меңгеріледі. Тәрбиелік мақсат аясында тілдің адамның өзін-өзі тануының, өзгені тануының құралы, адамның жалпы әлеуметтенуінің көрсеткіші екеніне жете көңіл бөлініп, тілдің жеке адам тағдырындағы ғана емес, жалпы ұлт, мемлекет тағдырындағы орнын түйсінуге жол ашатын тағылымдық мұра.

Қазақ тілі ең көне бастауын әр кездегі ежелгі түрік жазулары ескерткіштерінен: Талас-Орхон-Енисей жазулары (V-VIII ғ.ғ.) бұл адамзат тарихындағы ең көне әліпбилердің бірі ретінде белгілі, Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» еңбегі, Махмұт Қашқаридің «Диуани лұғатат түрік» еңбегі, Ахмет Йүгінекидің «Һибат Ұл нақайық» еңбегі, Қожа Ахмет Яссауидің «Хикметі» (10-12 ғ.ғ.), Алтын Орда, Шағатай және қыпшақ (13-14 ғ.ғ.) тұсындағы жазулардан алады.

Қазақ жазуы 1929 жылға дейін араб графикасын, ал 1929-1940 жылдары латын графикасын қолданған. 1940 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін орыс графикасын қолдануда.

14 желтоқсан 2012 жылы ҚР Президентінің Қазақстан халқына «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында 2025 жылдан бастап әліпбиі латын қарпіне, латын әліпбиіне көшу іске асуда.

Мемлекеттік тіл яғни, қазақ тілі – әлемдегі алты мыңға жуық тілдердің ішіндегі қолдану өрісі жағынан жетпісінші, ал тіл байлығы мен көркемдігі, оралымдығы жағынан алғашқы ондықтар қатарындағы тіл. Сондай-ақ, ол дүние жүзіндегі ауызша және жазбаша тіл мәдениеті қалыптасқан алты жүз тілдің және мемлекеттік мәртебеге ие екі жүз тілдің қатарында тұр.

Жалпы адамзаттық құндылықтарды игеруде біріктіруші бастама – тәрбиенің маңызды құралы ана тілі. Тіл арқылы кез келген халықтың даму дәрежесін, оның тарихын, мәдениетін түсінуге болады. Тіл – ол тек ұлттардың қарым-қатынас құралы ғана емес, ол сонымен қатар оның бейнесі, мәні, дүниетанымының шегі. Әр жеке тұлға өз ұлтының рухымен сомдалады. Ұлт менталитетінің бүгінгі заман талабына сай бейімделуі, оның жаңа қоғамдық қатынастарды қабылдауы қазақ философиясының терең зерттелуімен тікелей байланысты. Өйткені себебі, философиялық деңгейде бейнеленген құндылықтар ғана менталитет құрылымында мәңгілік сипатқа ие болады және оның қазіргі ерекшеліктерін аңғаруға мүмкіндік жасайды.

Демек, болашақ маманның тұлғалық дамуында, іс-әрекеттің белгілі бір түрі үшін қажетті іскерлік, машық, білім, жұмыс тәжірибесі мен арнайы даярлаудың негізгі параметрлері оның жалпы адамзаттық құндылықтарға бағытталуы, ізгілік, зиялылық, креативтілік, белсенділік, жеке басының намыс сезімі, ой-пікірдегі тәуелсіздік болып табылады. Осы қасиеттердің даму деңгейі тұлғаның әлеуметтік қалыптасуы мен әлеуметтік біліктілігінің көрсеткіштері деп қарастыруға болады. Өйткені болашақ мамандардың қоғамдық-әлеуметтік қызметке араласуына қажетті, олардың интеллектуалдық деңгейінің көрсеткіші саналатын тілдік-танымдық күзінеттер мен елжандылық рух қалыптастыратын мемлекеттік тілдің өзіндік мақсат, міндеттері бар.

Мемлекеттік тілдің қоғамдық қызметі қоғамдық өмірдің аса маңызды мынадай салаларында жүзеге асады: басқару, ақпарат, білім беру мен тәрбие ісі (мектепке дейінгі мекемелер, бастауыш, орта мектеп, жоғары мектеп), ғылым мен техника (ғылыми-зерттеу мекемелерде); қоғамдық ғылымдар, жаратылыстану мен нақты ғылымдар, техникалық және қолданбалы ғылым, экономика салаларында, ғылымның жалпыға ортақ салаларында, бұқаралық ақпарат құралдары саласында, іс жүргізу саласында; мемлекеттік, қоғамдық-саяси, мәдени мекемелер мен ұйымдарда; дене тәрбиесі, спорт, туризм, денсаулық сақтау мен емдеу мекемелерінде; қоғамдық тамақтандыру орындарында; өнер мекемелерінде (театр, кино); дипломатиялық қарым-қатынаста; әскери-патриоттық тәрбие және білім беру ісінде; шаруашылық жүргізу және ұйымдастыруда; өндіріс және өнеркәсіп орындарында; Қазақстан Республикасында өтетін республикалық, халықаралық құрылтай, конференция, мәжіліс, жиындар т.б. Жауапкершілікті тіл саясаты қазақ ұлтын біріктіруші басты факторлардың бірі болып табылады.

Тіл – адам мәдениетінің көрсеткіші болғандықтан, белгілі бір мәтіндерде көрініс табатын сөз мәдениеті де тілдік тұлға мәдениетінің, тұлға мазмұнының басты көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Мындаған жылдар бойы әлеуметтік қоғамдағы адамдардың өзара қарым-қатынасына байланысты мінез-құлық ережелері қалыптасып, адами қарым-қатынаста әр маманның дара болмысын көрсететін іс-әрекеттік, тілдік әдептілік нормалары орнығады.

Ғалым Ф. Оразбаева: «Тілдік қатынас – жай ғана қарым-қатынас дегеннен гөрі тамыры тереңге кеткен, өмірде өзіндік орны бар, қоғамның дамуы үшін қажетті қоғамдық-әлеуметтік ақпараттардың жиынтығы арқылы адамдардың бір-бірімен пікір алмасуы, адамдар қатынасының түп қазығы дегенді білдіреді», [5]-дейді. Демек, сөйлеу тілі арқылы тілдесу ғана емес, сондай-ақ, ол қоғамның өзі тудырған, оның әлеуметтік қажеттігін өтейтін күрделі құбылыс.

Қазіргі таңдағы тіл саясатының басым бағыттарының бірі – мемлекеттік тілді дамыту мен оның қолданылу аясын кеңейту болса, оның кешенді тармағы – тәуелсіз мемлекетіміздің болашағына қызмет ететін мемлекеттік тілді жетік меңгерген кәсіби мамандар даярлау болып

табылады. Болашақ маманның кәсіби сөйлеу тілдерін дамытуда, тұлға ретінде қалыптасуына, өсуіне және дамуына, өз мамандығын саналы сезінуіне мүмкіндік туады.

Болашақ маманның ішкі мәдениетінің, сыпайылығының, адамгершілік қасиетінің айқын көрінісі саналатын сөз әдебі тіл қатудың, сөз жұмсаудың қоғам қабылдаған, жұртшылық ұйғарған, ұлттық сипатқа ие ережелері мен тәртібіне негізделеді. Бұлар, сөз мәдениетінің этикалық сапаларын құрайды. Кәсіби сөйлеуде, мәтін құрауда көрініс беретін сөз әдебі де ұлттың этикалық-моральдық принциптері мен мәдени-ұлттық дәстүрлеріне орай қалыптасатындықтан жалпыұлттық әдеп нормаларына тән ережелерді талап етеді. Әдеп нормаларының қалыптасуы өзара сабақтас екі жүйеден – ұлттық этикалық ұстанымдар мен жалпыадамзаттық этикалық құндылықтар бастау алады, одан әрі жеке адамның ой-өрісі мен ішкі мәдениетіне сай орнығады.

«Тілдердің үштұғырлылығы» парадигмасы – Қазақстанның ұлттық идеологиясының бір бөлшегі болып табылатын бұл идеяға сай, кәсіби сөйлеу тілін дамыту және зияткерлік тұрғыдан қамтамасыз ету арқылы болашақ маманның коммуникациялық және интеграциялық қабілетін кеңейтуіне мүдделілік тудыру, бәсекеге қабілеттілігін шындау үдерісінде ана тілінің маңыздылығына басымдылық беруге бағыттайды.

Әдебиеттер:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Ақорда, 12.04.2017.
2. Мемлекеттік тіл – ұлттық бірегейліктің негізі. Алматы: «Қазақстан энциклопедиясы», 2011. - 320б.
3. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы.Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 11 шілдедегі № 151 Заңы
4. ҚР Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан.
5. Оразбаева Ф. Ш. Тілдік қатынас: теориясы және әдістемесі. – Алматы: РБК, 2000. - 207б.

